

INCIPITY Z KOMPONENTEM PROPRIALNYM W PIEŚNIACH LUDOWYCH GUSTAWA GIZEWIUSZA

Słowa tematyczne: pieśń ludowa, incipit, funkcje nazw własnych, funkcja mnemotechniczna, Gizewiusz

Pieśni ludowe jako literacki gatunek folklorystyczny nie miały tytułów, ważną rolę w ich odtwarzaniu odgrywały incipity, rytmika, melodia, powtarzalność motywów, typizacja bohaterów i zdarzeń (Bartmiński, 1990, s. 134). W funkcji identyfikacyjnej i dyferencjalnej tych utworów wykorzystywano także nazwy własne zamieszczane na początku pieśni. Celem mojej pracy jest ukazanie występujących w pieśniach incipitów z komponentem proprialnym, które pełniły funkcje mnemotechniczne, służyły identyfikacji i dyferencjacji tych utworów.

Podstawę materiałową artykułu stanowią pieśni zebrane przez Gustawa Gizewiusza w pierwszej połowie XIX w. w dwóch parafiach: ostródzkiej i kraplewskiej w dawnych Prusach Wschodnich, na terenie obecnego powiatu ostródzkiego. G. Gizewiusz swoje zbiory nazwał: „Pieśni ludu znad górnej Drwęcy w parafiach Ostródzkiej i Kraplewskiej zbierane w 1836 do 1846-go roku przez X[iędza] G[ustawa] G[izewiusza]”. Jak wskazuje tytuł zbioru, badacz folkloru zlokalizował obie parafie, przyjmując za punkt orientacyjny ich położenie w górnym dorzeczu rzeki Drwęcy, prawego dopływu Wisły. G. Gizewiusz mieszkał i pełnił obowiązki duszpasterskie w Ostródzie, ale często bywał w Kraplewie, ponieważ wspomagał w obowiązkach szkolnych kraplewskiego proboszcza Chrystiana Tomaszczyka (PGG, XI). Swoich informatorów zapraszał najczęściej do Ostródy i pieśni zapisywał na plebanii.

Pieśni zbierane przez G. Gizewiusza zostały wydane w 2001 r. w Olsztynie „staraniem Towarzystwa Naukowego i Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego” (PGG, V) w trzech częściach. Pierwszą część opracowania stanowią reprodukcje oryginalnych zapisów G. Gizewiusza, drugą drukowane zapisy tekstów, trzecią — zapisy nutowe. Pieśni odczytał z rękopisów i przygotował do druku Wojciech Ogrodziński (1918–2012), pisarz, publicysta, zasłużony działacz kulturalny i społeczny Olsztyna. Podstawą edycji był niepubli-

kowany wcześniej rękopis G. Gizewiusza nr 2559, przechowywany w zbiorach Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie.

Część pieśni zebranych przez ostródzkiego plebana została opublikowana w „Mazurach Pruskich” Oskara Kolberga w 1966 r. Z mojego rozeznania wynika, że dotychczas nie zajmowano się onimi pieśni ludowych pochodzących ze zbioru G. Gizewiusza, pomijano też pieśni opublikowane przez Kolberga. Materiały te nie zostały także wykorzystane przez Z. Kurzową, która skupiła się na opisie imion męskich w pieśniach zebranych z ziem etnicznie polskich, zwracając szczególną uwagę na terytorialne rozmieszczenie sufiksów i ich frekwencję (Kurzowa, 1970, s. 238).

Należy wspomnieć, że materiały folklorystyczne wydane przez Kolberga były przedmiotem wielu analiz językoznawczych. Opisywano je z punktu widzenia walorów stylistycznych, dialektologicznych i leksykalnych (Welpa, 2014; Bartmiński, 1973). Badacze zazwyczaj jednak koncentrowali się na słowotwórstwie rzeczowników ekspresywnych (Adamiszyn, 1977, s. 47–71; Kaczmarek, 1936, s. 141–147), a z zakresu onomastyki najczęściej zwracali uwagę na realistyczny charakter nazewnictwa pieśni ludowych i imiennictwo przesycone formami hipokorystyczno-deminutywnymi (Malec, 2001, s. 110; Biolik, 1973, s. 247–252; Surma, 1973, s. 303–308; Czarnik, 1988; Pluta, 1967; Łesiów, 1991). Na potrzebę kompleksowego opracowania onimów występujących w pieśniach ludowych i pełniących przez nie funkcje zwracał uwagę Henryk Borek, analizując pieśni śląskie (Borek, 1973; 1974, s. 75).

Zbiory G. Gizewiusza, zapisane w parafiach kraplewskiej i ostródzkiej, obejmują ponad 450 tekstów. Obszerność zawartego w pieśniach materiału własnego spowodowała konieczność jego ograniczenia. Zredukowano go do tych jednostek onimicznych, które występują na początku pieśni, pełniąc funkcje identyfikacyjne i dyferencjalne. W artykule za początek pieśni uznano pierwsze zdanie zakończone kropką, stanowiące całość kompozycyjną. Były to najczęściej dwa lub trzy wersy. Zdarzały się jednak i dłuższe jednostki tekstu, uwarunkowane w zapisach kontekstem pozajęzykowym. Wersy oddzielono ukośnikiem, podając w nawiasie po każdym cytowanym przykładzie numer pieśni i stronę w wydaniu z 2001 r. Ograniczenie obserwacji tylko do incipitów pozwoliło na wskazywanie relacji między nazwami własnymi a ich kontekstem tekstowym.

NAZWY GEOGRAFICZNE W INCIPITACH PIEŚNI LUDOWYCH GUSTAWA GIZEWIUSZA

Jak wiadomo, pieśni ludowe były przez śpiewaków odtwarzane z pamięci, zapamiętywane i przekazywane drogą ustną z pokolenia na pokolenie. Prze-

chowywane w pamięci ulegały podczas odtwarzania różnym modyfikacjom, zależnie od zdolności i pamięci śpiewaków, były dostosowywane do realnych sytuacji obyczajowych i wrażliwości odbiorców. G. Gizewiusz zapisywał pieśni zróżnicowane tematycznie, śpiewane w różnych wariantach, które poświadczają inwencję twórczą wykonawców i ich skłonność do lokalizacji opisywanych zdarzeń w bliskim sobie otoczeniu, w pobliskich wsiach i miasteczkach, w okolicach Ostródy, Kraplewa i pobliskiego Rychnowa. W celach mnemotechnicznych na początku pieśni umieszczano nazwy denotujące rzeczywiste obiekty terenowe jako miejsca opisywanych zdarzeń.

Ostródzkie pole: *Na ostrodzkim polu / Kosciół murowany* (13/10); *Na ostrodzkim polu szczerą jarzębina, / Spodobalać mi się w Ostrodzie dziewczyna* (29/18); *Na ostrodzkim polu / Czarny gawrón krączy* (126/77); *Oj nie ma rżanki / Ani owsianki / Na ostrodzkim polu, Przyniesze Boże kochanka mego / Na wronnuszenkim koniu* / (52/31); *Oj nie ma rżanki / Ani owsianki / Na tem ostrodzkim polu* (136/85).

Rychnowskie pole, przy wsi Rychnowo: *Oj nie ma wsianki ani owsianki / Na tem rychnowskim polu* (64/37).

Kraplewskie pole, przy wsi Kraplewo: *Na kraplewskim polu, / studnia murowana / I stoic tam stoi, / Dziewczyna kochana* (162/102); *Na kraplewskim polu / Czarny gawrón krączy, / Niejedna dziewczyna / Za swój wianek płacze* (176/112).

Kraplewska granica: *A przy kraplewskiej granicy / Czerwony jelonek ryczy* (186/121).

Kraplewskie bagno: *To kraplewskie bagno / Bodaj tam przepadło, / Co ja się nachodził / Do dziewczyny darmo* (26/164).

Brzydowskie pole, przy wsi Brzydowo: *Oj nie masz rżanki ani owsianki / na tem brzydowskim polu* (461/256).

W incipitach z elementem proprialnym jako miejsca opisywanych zdarzeń wymieniano nazwy pobliskich miejscowości. Miały one charakter sygnałów przyciągających uwagę słuchaczy informacją o wydarzeniach, które miały miejsce w Kraplewie: *Poleju, poleju, to pachnące ziele, / Są w Kraplewie dziewczynki, / Ale ich niewiele* (298/184); *Na Kraplewskiej stronie / Dziewczyneczka tonie*. (377/220), pobliskim Brzydowie: *Oj błogo temu, błogo / Kto ma w Brzydowie kogo, / A mnie ciężko niebodze, / Bolą mnie nóżki w drodze / Za Jasieczkiem idący, / Jego wolą czyniący*. (356/210) czy Pietrzwałdzie: *Był ci tam chłop z Pietrzywałdu, / Miał gajdy*. (367/217).

Modyfikacja tekstów pieśni ludowych, uwarunkowana ich wędrownym charakterem, umożliwiała przenoszenie niektórych motywów i zdarzeń w okolice miast, wsi i miasteczek położonych dalej od Ostródy, np. do sąsiedniej Lubawy: *A w Lubawie na ryneczku / Piją piwo z gorzaleczką* (81/49), Torunia: *A w Toruniu na ratuszu dzwoniło / I wszystkie torunianki zwołano* (131/81), Malborka: *Pod*

Malborkiem czarna rola, / Czarna rola. (190/123). Echa wojen napoleońskich przywoływano, sytuując wydarzenia w Kostrzynie (niem. *Kostschin*) (SG IV 478), w tym wypadku po adaptacji niemieckiej formy nazwy miejscowej odpowiednio do własnych przyzwyczajęń językowych: *Na Kistrynie równe pole, / Stroji Prusak wojsko swoje* / (154/97). Pieśni, w których występowały motywy baśniowe lokalizowano w przestrzeni nieznannej słuchaczom, bliżej nieokreślonej, ale zawierającej endemiczne imiona i określenia apelatywne wskazujące na piaszczyste, nieurodzajne gleby, znane mieszkańcom podostródzkich wsi: *Pod Selwaldem piasieczek, / Na psiasieczku zameczek / W tym zameczku Kasieczka / Wyglądała Jasieczka* (155/98).

Wydarzenia przywoływane w pieśniach odsyłały uwagę słuchaczy do miast położonych na terenie Polski. Przywoływano w nich Kraków: *A pod Krakowem na polu / Wywija Jasiek na koniu* (21/14); Warszawę: *Na warszawskiej ulicy / Wędrują pacholicy* (122/74); *Spod warszawskiej ulicy / Wędrują dwa pacholicy, / Młoda panna wychodzi, / Klaniają się ci młodzi.* (135/84); *Wieje wiaterek z Warszawy / Do sadu ciemnego* (450/252); *Cztery mile za Warszawą / Ożenił się wróbel z kanią* (373/219); Lublin: *Kiele Lublina / Szumi choina, / Bo tam dziewczyna, / Co mnie lubiła* (321/195); *Kienież był, / W Lublinie na młynie, moja Marysiu.* (326/197); *Dziewczyna z Lublina / Wianuszek zgubiła* (342/204).

Śpiewane pieśni o tematyce religijnej lokalizowały zdarzenia w odległym Betlejem: *A kiedy się pasterzkowie / Do Betlejem zeszli, / A ktoreń miał podarunek, / To z sobą przynieśli* (109/66).

Zdarzało się i tak, że nazwy wymieniane w inicypitach pieśni śpiewanych nad górną Drwęcą, traciły swój charakter referencyjny, ulegając przekształceniom motywowanymi melicznością wiersza (Dłuska, 1954. s. 473–502): *Leci woda z Łysogroda / Spod samego Szląska.* (163/103) i nawiązując do miejsc znanych śpiewakom oraz słuchaczom tylko ze słyszenia: Śląska, Podola czy Ukrainy. Używane na początku pieśni choronimy, współtworząc kategorię przestrzenną, sytuowały ją najczęściej w krainach odległych geograficznie. Do takich należały Ukraina: *Przyleciał ptaszeczek / Z cudzy Ukrainy* (39/24), Podole: *Na podolu modry kamień, / Siedzi Podolanka na nim* (40/24); *Cyt najmilsza nie płacz, / Kochaneczko moja, / Przywiozęć jabłuszko z podolskiego pola* (196/125) czy Śląsk: *Leci woda z Łysogroda / Spod samego Szląska* / (163/103). Wydarzenia bliższe słuchaczom, nawiązujące do wojen napoleońskich, były lokalizowane na Kujawach: *Na kujawskiej górze / Polacy stoją, / Pruskie żołnierze / Ich się nie boją* (184/120).

Do dalekiego, fantastycznego świata odsyłały inicypity pieśni zawierające onimy związane z wydarzeniami na Węgrzech, które znano z druków jarmarcznych popularnych na Mazurach w XIX w.: *W ziemi węgierskiej się stało, /*

Wmieście Narein się dziejało (66/37). Wielokrotnie odtwarzana ze słuchu nazwa miejscowości, zapisana w postaci: *Narein*, uległa tak dalekim modyfikacjom, że utraciła swoje odniesienie referencjalne i zaczęła konotować miejsce odległe, w którym działy się rzeczy wywołujące zdziwienie słuchaczy, niespotykane w świecie realnym.

Pieśni spisane przez G. Gizewiusza świadczą, że mieszkańcy okolic Ostródy byli świadomi przynależności do państwa pruskiego. Tekstologiczne powiązania onimów uwidaczniają jednak wcześniejsze powiązania narodowe: *Jak te Prusy nastały, / Jak to plótno drogie, / Obsermujta panny cnotkę, / Chocesta ubogie* (302/186); *Jak te Prusy nastały, / Jak to plótno drogie* (434/245) i ewokują nowe emocje: *Na kujawskiej górze / Polacy stają, / Pruskie żołnierze / Ich się nie bają* (184/120).

NAZWY OSOBOWE W INCIPITACH PIEŚNI GUSTAWA GIZEWIUSZA

Ważną rolę w pieśniach ludowych odgrywały imiona. Jak pisała Maria Malec, imiennictwo osobowe w tekstach folklorystycznych było z reguły realistyczne, używane w określonym celu, determinowane sensem i rodzajem tekstu. W pieśniach ludowych występowały imiona lub ich zdrobnienia znane z zasobu imion używanych w Polsce bądź imiona przejęte z tradycji kościelnej (imiona świętych) i z tradycji historycznej (Malec, 2001, s. 110). Wszystkie te imiona pojawiają się w pieśniach Gizewiusza. Część z nich, występująca w incipitach, służyła także celom identyfikacyjnym i dyferencjalnym. Ich główną funkcją była nominacja bohatera, który odgrywał znaczącą rolę w dalszej części utworu oraz także łatwiejsze zapamiętanie tekstu przez śpiewaka.

Z imion męskich w incipitach analizowanych utworów „znad górnej Drwęcy” najczęściej pojawia się imię *Jasiek*. Imię to, pomimo gramatycznej formy hipokorystycznej, było tylko w niewielkim stopniu nacechowane emocjonalnie. Używane w funkcji podmiotu, przy orzeczeniu werbalnym wskazywało bohatera, kontekstowo informując o jego statusie społecznym i przynależności środowiskowej.

Służył Jasiek przy dworze / Przy tym slicznym klasztorze, hej, hej (76/45).

Na majowej rosie / Jasiek konia pasie (129/79); *Na majowej rosie, / Jasiek konia pasie, / Załóżnie mu spiewa / Łzami się zalewa* (374/219)

Cztery Jasiek konie miał, / Złotem srebrem kować dał hej, hej (146/92).

Przywędrował Jasiek / Z cudzej ukraiiny (161/101).

Jedzie Jasiek spod Warszawy, / Czarny wąsik ma (192/123).

Jedzie Jasiek z Torunia, / Nad nim złota korona, / Jedzie Jasiek w oplótki / Z konikami do wodki (204/131).

*Poszła dziewczyna do Jeromina, / Wzięła Jaszkuwi butelkę wina (241/153).
Leży Jasiek choruje, / Na Kasiuchnę skazuje: Idźże Kaszku do gaju / Po ga-
lązkę rozmaju (387/223).*

Zawarte w tekstach incipitów emocje towarzyszące onimom mogły być wyrażane w formie pytającej, skierowanej do adresata: *Ktorędy Jasku, ktorędy Jasku / Pojedziesz? Czy po zapłociach, czy po zapłociach, / Czy bez wieś, czy bez wieś? (19/13); Kieni jedziesz Jaszku miły? / Na wojenkę, Kaśku moja (120/72).*

Pytania te mogą mieć także formę retoryczną: *A baczyszże Jaśku coś mi obiecał, / Kiedyś ze mną w stodole na szanie nocował (42/26); A baczyszże Jaszku / Chocbym sztukowała / I kawalem złota / Już mnie się nie wroci / Moja pierwsza cnota (45/27).*

W incipitach z komponentem proprialnym zdarzają się również wypowiedzenia, których kontekst wyraża nadzieję (Welpa, 2014, s. 142–144) i oczekiwanie na zmianę istniejącej sytuacji: *Opuśćże mnie, Jasku, opuść, / Boś nie piękny, Boże odpuść (403/231).*

W analizowanych utworach imię *Jan* w formie podstawowej nie występuje. Na początku pieśni obok imienia *Jasiek* pojawia się jeszcze forma *Janek*: *Listki padają po obie strony, / Poszedł ci Janek, sobie szukać żony, / Niedalekoć ją i szukać będzie, / Jeno u Cichonia kolatać będzie*, które w dalszej części zwrotki uzyskuje dodatkową wartość ekspresywną, wyrażoną w formie dialogowej etykiety: */ Wyszła Barweczka, rączkę mu dała: Witaj, Janeczku, bardzo ci rada (371/218)*. Zawarte w powitaniu spieszczone imię *Janeczek*, od *Janek* (z sufi -ek), zostało wzmocnione przysłówkiem *bardzo*, podkreślającym radość dziewczyny. Pozytywne emocje przekazywane w incipicie pieśni wzmacniają rzeczowniki deminutywno-hipokorystyczne: *listki, rączka* oraz imię żeńskie *Barweczka*, od *Barba*, z zamianą *b > w* i sufiksem -eczka. Imię *Barba*, zapisane przez Gizewiusza, było używane na tym terenie jako forma skrócona imienia *Barbara*.

Wartość ekspresywna imion uwydatnia się na tle kontekstu, w którym zawarte są emocje i uczucia bohaterów pieśni. Zdrobnialej formie imienia *Janek* może towarzyszyć gniew i złość: *A ty pyszny Janku / Nie chodźże ty tędy, / Bo mi poobalasz / Leliej i rzędy (24/16)*.

Gradacja pozytywnych i negatywnych emocji przejawia się także w innych, uwikłanych kontekstowo formach deminutywno-hipokorystycznych derywowanych od imienia *Jan*. Formy te w incipitach pieśni ludowych mogą być związane z rytmiką i melodią, ale pełnią także funkcje ekspresywne, jako przejawy pozytywno-emocjonalnych postaw twórców ludowych wobec otaczającego ich świata. Derywaty hipokorystyczne od imienia *Jan* występują najczęściej w formach:

— *Jasieczek*, od *Jasiek*, z sufiksem -ek: *W polu ogoдецzek, / Wipolu malowany, / A któż go malował: Jasieczek kochany (85/51); Godzina z wieczora, / Dziewcząteczka / Z koniczkami na pasią, / A Jasieczek cichem, pychem / Za*

nią (172/108); *Pisała dziewczyna do Jasieczka listek, / Żeby się z nią ożenił* (425/241);

— *Jasieniek*, od *Jaś*, z sufiksem *-eńek*: *Kieni jedziesz Jasieńku / Na bronnym koniku, / Wykręć się Jasieńku, / Serduleńku do mnie* (340/203);

— *Jasiuleczek*, od *Jasiulek*, z sufiksem *-ek*: *Poszły panny w kaliny, / Jasiuleczek za nimi* (153/96); *Obaczyła Jasiuleczka / Mieczem przebitego. / Spuściła się z mostu, / Z mostu wysoczkiego* (170/107); *Oj wyjrzytaż pacholeta / Za moj nowy dwór, / Jeżeli jedzie, jeżeli jedzie / Jasiuleczek moj* (296/183); *O moj Jasiuleczku, / Cóż ja tobie winna, / Coś mi pozostawiał / Po karczemkach sidła* (458/255);

— *Jasiuleniek*, od *Jaś*, z sufiksem złożonym *-ul-eniek* lub od niezapisanej w pieśniach formy *Jasiul*, z sufiksem *-eniek*: *O moj Jasiuleńku, / Coż ja tobie winna, / Coś mi pozostawiał / Po karczemkach sidła* (388/224).

Powszechność w pieśni ludowej form hipokorystyczno-deminutywnych imienia *Jan* sprawia, że uzyskało ono charakter uniwersalny i nosić je mógł każdy bohater pieśni ludowej, ale tym samym jego wartość identyfikacyjna była niewielka (Borek, 1974, s. 75–78). Nominacja męskich bohaterów za pomocą innych form imiennych zdarza się rzadko. W incipitach pieśni Gizewiusza występują dodatkowo jedynie trzy imiona derywowane:

— *Kuba*, od *Jakub*: *Jak się Kuba z Kubą zejdzie, / Kwaterką się nie obejdzie* (325/196);

— *Maciek*, od *Maciej*: *Szedł ci Maciek bez wieś drogą, Zona za nim, wiuk, fiuk nogą. Maćku stój / A nie mijaj / domek moj* (188/122);

— *Wojtyś*, od *Wojciech*: *Pognala woły / Na dąbrowy Marisia / I znalazła w ogrodczku Wojtysia* (73/43).

Dwa inne imiona męskie zostały zapisane w formach podstawowych:

— *Marek*: *Poszedł Marek / Na jarmarek / Kapustę targować* (8/7);

— *Michał*: *Kieni pojedziesz Michale / Czy po zapłociu / czy bez wieś?* (250/158).

Obok imion męskich na początku pieśni ludowych w funkcji identyfikacyjnej, dyferencjalnej i mnemotechnicznej występują imiona żeńskie. Są to przede wszystkim formy hipokorystyczno-deminutywne imienia *Katarzyna*, które, podobnie jak imię *Jan*, ma w pieśniach Gizewiusza charakter uniwersalny. Imię *Katarzyna* w formie podstawowej nie występowało, używane było w formach:

— *Kasia*, od *Katarzyna*, utworzone sufiksem *-sia* po ucięciu części podstawy: *Ka[arzyn]a*: *U naszego młynarza / jest tam Kasia z obraza* (423/240); *Kasiu, Kasiuleńku, / Pocięcho moja, / O dajże mi gębunki, / By łaska twoja* (405/232); *Idźże Kasiu do piwnicy / Utoż wina w szklenicy / A poczęstuj bratow twoich / Katow moich, bratow twoich* (35/21);

— *Kasieczka*, od *Kaska*, utworzone za pomocą złożonego sufiksu *-ka*: *Kasieczku maja*, / *Mateczka woła*. / *Oj pajdźże, pajdźże za Jasiuleczkiem* / *Jak woła twaja* (294/182);

— *Kasiuchna*, od *Kasia*, utworzone za pomocą sufiksu *-uchna*: *W ciemnym lasku ptaszek śpiewa* / *Tam Kasiuchna trawkę żyna* (216/139); *Świeciało słońce* / *Bardzo gorące*, / *Paszła Kasiuchna byszki na łące* (266/167); *Leży Jasiek choruje*, / *Na Kasiuchnę skazuje: Idźże Kaszku do gaju* / *Po gałązkę rozmaju* (387/223);

— *Kasiuleczka*, od *Kasiula*, utworzone za pomocą złożonego sufiksu *-ecz-ka*: *A przed onym domem* / *Szerzy się grzybija*, / *A nadobna Kasiuleczka* / *Po sieni wywija* (182/119);

— *Kasiuleńka*, od *Kasiula*, utworzone za pomocą sufiksu: *-eńka*: *Kasiu*, *Kasiuleńku*, / *Pociecho maja*, / *O dajże mi gębulki*, / *By laska twaja* (405/232);

— *Kaszka*, od *Kasia*, utworzone sufiksem *-ka* (z wymową gwarową *ś = š*): *Zanocuj mię Kaszka*, / *Bo mię nocka zaszła*, / *Zanocuj mię, zanocuj*, / *Bo mię deszczyk obmoczył* (389/224); *Kąpała się Kaszka w morzu*, / *Paśla koniki we zbożu* (262/165); *Na Kascinej pichnie* / *Rozmarynka rychnie*, / *A kto jej powącha* / *Siedem razy kichnie* (379/221); *Leży Jasiek choruje*, / *Na Kasiuchnę skazuje: Idźże Kaszku do gaju* / *Po gałązkę rozmaju* (387/223).

W incipitach pieśni śpiewanych pojawia się tylko pięć innych imion żeńskich:

— *Barweczka*, utworzone od *Barba* 'Barbara' za pomocą sufiksu *-eczka*: *Wyszła Barweczka, rączkę mu dała*. *Witaj, Janeczku, bardzom ci rada* (371/218).

— *Barbuleczka*, utworzone od *Barba* za pomocą sufiksu złożonego *-uleczka*: *Leciała woda, leciała woda* / *Rynnami* / *do pana Cichonia oknami*, / *Tam się chłopaki schodziły* / *Do Barbuleczki na dziwy* (369/218);

— *Dorotka*, od *Dorota*, utworzone za pomocą sufiksu *-ka*: *Kieniześ była, Dorotko*, / *Kieniześ była niecnotko?* (274/171);

— *Gottlibeczka*, utworzone od *Gottlibka* za pomocą sufiksu *-ka*: *A przede panem Kraską* / *Zrodziło się proso*, / *Pilala je tam* / *Gottlibeczka boso* (181/119); *Przed panem Wiśniewskim* / *dwa jelonki grają*, / *A na majej Gottlibeczce* / *Złote piórka drgają* (301/186);

— *Marysia*, od *Maria*, utworzone za pomocą sufiksu *-sia*: *I zeszły się dwa Marysie* / *I gadały o tem* / *Jako kowal dupą rucha*, / *Kiedy huknie młotem* (381/221); *Pognała woły* / *Na dąbrowy Marisia* / *I znalazła w ogrodeczku Wajtysia* (73/43);

— *Zosia*, od *Zofia*, utworzone za pomocą sufiksu *-sia*: *Nasza Zosia śliczna* / *Jako roża liczna* (1/3).

Używane w incipitach pieśni formy hipokorystyczne imion męskich i żeńskich były ambiwalentne aksjologicznie: mogły być sygnałem pozytywnych emo-

cji odczuwanych przez śpiewaków wobec dalszych losów bohaterów uwikłanych w wydarzenia przywoływane w kolejnych strofach utworów śpiewanych.

Oprócz imion charakter mnemotechniczny pełniły nazwiska, umieszczane na początku pieśni. Były to najczęściej nazwiska mieszkańców wsi, przywoływane jako określenia zbiorowe, obejmujące wszystkich członków rodziny i posiadane przez nią dobra. Pozytywny lub negatywny, pejoratywny (deprecjonujący) charakter onimu zależał od konkretnych realizacji tekstowych i uwarunkowań kontekstualnych. Tekstowe użycia nazwisk, w połączeniu z funkcją emotywną i wartościującą (aksjologiczną) uwypuklały emotywny stosunek śpiewaków do rzeczywistości. Wszystkie nazwiska wymieniano w postaci pełnej. Szacunek podkreślano, używając określeń *pan*, *pani*. Najwięcej poświadczeń wiąże się z nazwiskiem *Wiśniewski*, które, jak wynika z tekstów pieśni, nosiła Gottliba (Gottlieba) Wiśniewska, jedna ze śpiewaczek Gizewiusza, zamieszkała w Kraplewie, oraz jej brat Fryderyk Wiśniewski, określany jako *chłopak Wiśniewski*. Incipity pieśni z nazwiskiem *Wiśniewski* mają charakter obyczajowy, ukazujący satyryczny stosunek śpiewaków do bohaterki Gottliby Wiśniewskiej: *Przed panem Wiśniewskim / Zrodziło się proso* (279/173); *Przed panem Wiśniewskim / Stoją tam kruszka, / A na tej kruszce / Puchowa poduszka* (280/174); *Przed panem Wiśniewskim / dwa jelonki grają, / A na mojej Gottlibeczce / Złote piórka drgają* (301/186).

Opuszczenie formy *pan* przed nazwiskiem *Wiśniewski* może wskazywać na poufality, nieoficjalny, stosunek do właściciela: *Przed Wiśniewskim, przed sienią, / Tam się dwa wianki zielenią* (10/8); *U Wiśniewskiego na tyle / Wyleciały tam dwa dyle* (278/173); *Przed Wiśniewskim ciemny sad, / Nie przeleci żaden ptak, / Jenó ten sam jeden, / Do Gottliby na obiad* (376/220).

Okazywany szacunek śpiewaków, podkreślony leksemem honoratywnym *pan*, łączono jeszcze z nazwiskami:

— *Lipka: A przed panem Lipką / Cicho woda stoi, / A Krysztofeczek / Wirajby konia stroi* (175/110);

— *Cichon: Leciała woda, leciała woda / Rynnami / do pana Cichonia oknami, / Tam się chłopaki schodziły / Do Barbuleczki na dziwy* (369/218);

— *Kraska: A przede panem Kraską / Zrodziło się proso, / Pilala je tam / Gottlibeczka boso* (181/119).

Charakter wartościująco-oceniający leksemu *pani* jest doskonale widoczny na tle kontekstowego użycia nazwiska:

— *Pawłowska: I stała się nam się taka ogłoska. / Wybiła męża pani Pawłowska* (43/26); w innej wersji pieśni: *I stała nam się taka ogłoska, / Wybiła męża pani Pawłowska* (410/235).

Inne nazwiska, pozbawione prestiżowego określenia *pan*, *pani*, pełnią funkcje informacyjne. Są to nazwiska znane śpiewakom i słuchaczom, noszone przez osoby, które stały się przedmiotem lokalnych zainteresowań pieśniarskich:

— *Jeromin*, sprzedawca wina: *Poszła dziewczyna do Jeromina*, / *Wzięła Jaszkwowi butelkę wina* (241/153);

— *Dalnowski*, żartujący z Dorotką: *Dalnowski (z Party) sparty (zparty)*, / *Z Dorotką w żarty* (257/162);

— *Plasner*, ojciec dorosłego syna i córki pięknej jak malina: *A Plasner na dłoni pierze*, / *Tam kawaler na wylecie*, / *Tam dziewczyna jak malina* / *Niesie w koszu róż* (328/198);

— *Pichna*, ofiara złodzieja: *A wczoraj z wieczora* / *Pichnę okradziono*, / *A dziś reniusienko* / *Chuja prowadzono* (329/198);

— *Wyrajska*, której podrzucono do sieni rybki: *I płynęły drobne rybki*, / *płynęły*, / *Przypłynęły do Wyrajskiej do sieni!* (370/218).

Kontekst pokazuje, że nazwiska zapisane w początkowych fragmentach pieśni nosili mieszkańcy wsi, którzy sami albo ich bliscy wyróżniali się postępowaniem w danym środowisku, a tym samym zasługiwali na ośmieszenie, drwinę lub pogardę.

Jako komponenty proprialne w incipitach pieśni ludowych Gizewiusza pojawiają się także nazwy etniczne, które ewokują treści emotywnie nawiązujące do wojen napoleońskich i działań podejmowanych przez wojska pruskie. Stosunkową niedawną przeszłość historyczną dokumentują etnonimy:

— *Francuz*: *Juzci nam to dawno* / *O tem zwiastowali*, / *Że się Francuzy na nas zebrali* / (41/25); *Bodaj cię Francusie* / *Bóg nie błogosławił!* (150/94);

— *Moskal*: *Moskal wygrał*, / *Bo Francuzy z Moskwy wygnał*, / *Wygnał ci je w stare Prusy* / *I stamtąd je wygnać musi* (149/94);

— *Rus*: *Uciekajta, wy psy Rusy*, / *Bo idą Krakusy* (380/221);

— *Polak*: *Na kujawskiej górze* / *Polacy stają*, / *Pruskie żołnierze* / *Ich się nie bają* (184/120); *Z tamte strone wody* / *Stoi Polak młody*, / *Bym ja go dostała*, / *Pościlibym środy* (320/194);

— *Kozak*: *Oj, biada mnie Kozakowi*, / *Nie mam co dać łosiakowi*, / *Ni ja siana, ni obroku*, / *Ni dziewczki kole boku* (292/225).

W kręgu historyczno-obyczajowym związanym z Polską zostają na Mazurach pruskich wyróżnione rodzajowo etnonimy mieszkańców Krakowa: *panny Krakowianki*: *A wy panny Krakowianki* / *Coście uczyniły*, / *Coście wy tu w Prusaku* / *Sobie oblubiły?* (229/146); *A wy panny Krakowianki* / *Coście uczynili*, / *Coście wy tu w Prusaku* / *Sobie umyśliли* (290/ 80).

A także znany z wielu różnych wariantów pieśni etnonim: *Krakowiak* / *Krakowiaczek*: *A wy chłopcy jacy tacy*, / *Chłopcy Krakowiacy*, / *Czerwona czapeczka*, / *Złota podkowieczka* (284/176); *Krakowiaczek ci ja*, / *Krakowskiej natury* (292/180); *Krakowiaczek cim ja*, / *Krakowskiej natury*, / *Dam ja sobie zagrać*, / *Podskoczę do góry* (433/244).

Przywołane w pieśni Podole ewokuje etnonim *Podolanka*: *Na podolu modry kamień*, / *Siedzi Podolanka na nim* / (40/24).

W pierwszych zdaniach pieśni śpiewanych „nad górą Drwęcą” we wsiach wyznania ewangelickiego z kręgu nomina sacra pojawiają się tylko nomina propria: *Bóg* i *Pan Jezus*. Zwroty do Boga mają charakter pragmatycznej prośby wyrażanej wokatywną formą *Boże: Dodajże mnie Boże / Witeraźniejszym roku / O co Boga proszę / Z rana do zmroku, / Zem ja tego męża miała, / Com go sobie spodobala* (49/29); *O dajże mi Boże, / Męża jak najprędzej, / Aby nie cierpiała / Więcej takiej nędzy* (185/121); *O Boże, mój Boże, z wysokiego nieba, Nie daj mnie doczekać / Służącego chleba* (308/189).

W innych przykładach widać przekazywaną przez śpiewaków zależność człowieka od Boga i jego woli: *Oj siano, oj siano, / Pod sianem woda, / Prosz dziewczę Boga, Będzie pogoda* (270/168); *Coś tam runęło / W daleczkim lesie, / Mego kochanka / Sam Pan Bóg niesie* (165/105); *Posłuchajcież, proszę was, / O strasliwym sądzie, / Gdy sam Pan Bóg złych, dobrych / Razem sądzić będzie* (422/239); *Plon / Rośnie byliczka / Na odlogu, Juźci dokończawa / To chwala Bogu* (179/115); *Widzi Pan Bóg szczere serce moje, / A do inszej komplimenta stroje* (303/187); *Widzi Pan Bóg szczere serce moje, / A do inszej komplimenta stroję* (462/256).

Sakronim *Pan Jezus*, pojawiający się na początku pieśni w funkcji mnemotechnicznej, ma charakter informacyjno-dydaktyczny: *A w niedzielę po obiedzie / Szedł Pan Jezus po kolindzie / Szedł Pan Jezus żebrujący, / Złych i dobrych probujący* (237/151).

WNIOSKI

Pieśni ludowe śpiewane w okolicach Ostródy i Kraplewa, zebrane przez Gustawa Gizewiusza w latach 1836–1846, zawierają liczne nazwy własne, które współtworzą ich treści, pełniąc różne funkcje. Jako teksty śpiewane, odtwarzane ze słuchu, pieśni ludowe nie miały tytułów. W funkcji identyfikacyjnej i dyferencjalnej oraz mnemotechnicznej wykorzystywano ich początkowe fragmenty, w których występowały liczne nazwy geograficzne i osobowe. Nazwy geograficzne służyły lokalizacji wydarzeń, ich umiejscowieniu przestrzennym w otoczeniu bliskim śpiewakom i słuchaczom lub odsyłały treści w przestrzeń odległego Śląska, Ukrainy, Podola czy Węgier.

Imiona pojawiające się na początku pieśni pełniły przede wszystkim funkcję mnemotechniczną, występowały w formach deminutywno-hipokorystycznych, uwarunkowanych emotywnie i melicznie. Repertuar używanych imion i ich derywatów był ubogi. Z imion męskich były to: *Jan, Jakub, Maciej, Wojciech, Marek* i *Michał*. Tylko imię *Michał* Gizewiusz zapisał w formie podstawowej. Pozostałe imiona były używane w formach derywowanych: *Janek, Jasiek,*

Jasieczek, Jasieniek, Jasiuleczek, Jasiuleniek oraz *Kuba, Maciek, Wojtyś, Marek* i *Michał*. Z imion żeńskich w incipitach pieśni pojawiły się: *Katarzyna, Barbara, Dorota, Gottlieba, Maria, Zofia*. Wszystkie były używane w formach deminutywno-hipokorystycznych: *Kasia, Kaśka, Kasieczka, Kasiuchna, Kasiuleczka, Kasiuleńka, Barbeczka, Barbuleczka, Dorotka, Gotlibeczka, Marysia, Zosia*. Jak widać, w okolicach Ostródy na Mazurach Pruskich, podobnie jak na Śląsku, najczęściej używano w pieśniach ludowych derywatów od imion *Jan* i *Katarzyna* (Borek, 1974, s. 76). Endemicznie nacechowane ekspresywizmy onimiczne związane z pragmatycznym, stylistycznym i melicznym uwarunkowaniem wierszy, pełniły funkcje emotywne i mnemoniczne.

Jako komponenty proprialne w incipitach pieśni ludowych Gizewiusza występowały także nazwiska i nazwy etniczne oraz nazwy sakralne: *Bóg* i *Pan Jezus*.

Incipity z komponentem proprialnym w pieśniach ludowych Gizewiusza, podporządkowane rytmiczności językowej i oparte na muzycznej organizacji wiersza, pełniły tekstologicznie funkcje deskryptywne, dyferencjalne i mnemotechniczne oraz emotywne.

LITERATURA

- Adamiszyn, Z. (1977). Z badań nad zdrobnieniami. Zeszyty Naukowe WSP w Opolu, Językoznawstwo, VI. Opole 1977, s. 49–50.
- Bartmiński, J. (1973). O języku folkloru. Wrocław [itd.]: Ossolineum.
- Biolik, M. (1993). Nazwy własne w mazurskich pieśniach ludowych z XIX wieku. W: taż (red.), Onomastyka literacka. Olsztyn: Wyd. WSP, s. 247–252.
- Borek, H. (1973). Nazewnictwo folklorystyczne. Zeszyty Naukowe WSP w Opolu. Językoznawstwo, V: Z zagadnień leksykologii i stylistyki, s. 7–17.
- Borek, H. (1974). Imiona w śląskich pieśniach ludowych. Studia Śląskie. Seria nowa, t. XXVI, s. 75–78.
- Czarnik, B. (1988). Deminutywa i augmentatiwa w pieśniach ludu polskiego na Górnym Śląsku Juliusza Rogera. Zeszyty Naukowe WSP w Opolu. Językoznawstwo, XI. Onomastyka. Dialektologia. Stylistyka, s. 163–179.
- Dłuska, M. (1954). Wiersz meliczny — wiersz ludowy. Pamiętnik Literacki, 45, nr 2, s. 473–502.
- Grabias, S. (1981). O ekspresywności języka. Ekspresja a słowotwórstwo. Lublin: Wyd. Lubelskie.
- Kaczmarek, L. (1936). Sposoby spieszceń w wielkopolskiej pieśni ludowej. Język Polski, XXI, s. 141–147.
- Kurzowa, Z. (1970). Męskie imiona zdrobniałe i spieszcone w pieśniach ludu polskiego (na podstawie „Dzieł wszystkich” Oskara Kolberga). Onomastica, XV, s. 234–281.
- Lesiów, M. (1991). Nazwy osobowe w ukraińskich dumach i pieśniach historycznych. Zeszyty Naukowe WSP w Opolu. Językoznawstwo, XIII. Onomastyka, historia języka, dialektologia, s. 225–231.
- Malęc, M. (2001). Imię w polskiej antroponimii i kulturze. Kraków: DWN.

- PGG — Pieśni ludu znad górnej Drwęcy w parafiach Ostródzkiej i Kraplewskiej zbierane w 1836 do 1846-go roku przez X[ędzia] G[ustawa] G[izewiusza]. Część II: Zapis słowny. Oprac. i wstępem wraz z aneksami opatrzył W. Ogrodziński. Olsztyn: Ośrodek Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego.
- Pluta, F. (1967). Deminutywa w śląskiej pieśni ludowej. *Zeszyty Naukowe WSP w Opolu. Językoznawstwo*, III, s. 33–57.
- Rospond, S. (1951). Słownik nazw geograficznych Polski zachodniej i północnej. Według uchwał Komisji Ustalania Nazw Miejscowych pod przewodnictwem Stanisława Srokowskiego. Wrocław [itd.]: Polskie Tow. Geograficzne.
- Rutkowski, M. (2011). Problem funkcji nazw własnych w onomastyce. *Przegląd stanowisk. Conversatoria Linguistica*, IV, s. 54–65.
- Surma, G. (1993). Nazwy własne w folklorze opoczyńskim. W: M. Biolik (red.), *Onomastyka literacka*. Olsztyn: Wyd. WSP, s. 303–309.
- Wełpa, A. (2014). Językowe komunikowanie uczuć w pieśniach ludowych z Warmii i Mazur. Kraków: Libron.
- Zaręba, A. (1957). Polskie imiona ludowe. *Onomastica*, III, 1957. s. 129–179.

SUMMARY

INCIPITS WITH PROPRIAL COMPONENTS IN GUSTAW GIZEWIUSZ'S FOLK SONGS

This paper discusses proper nouns placed by singers in incipits of folk songs performed in the 1830s, in the vicinities of Ostróda. These songs were collected by Gustaw Gizewiusz, and published in print in 2001. Proper nouns placed in the incipits played the role of mnemonic and identifying devices. Place names give an indication of the role of onomastic data as creative material for singers, as they tended to place the events they described in familiar settings. The names used were the first names of the protagonists and last names of people the singers knew. Among the modest number of first names there are only 6 male names: *Jan, Jakub, Maciej, Wojciech, Marek* and *Michał* and 6 female names: *Katarzyna, Barbara, Dorota, Gottlieba, Maria, Zofia*. The most common diminutives were *Jasiek* and *Kaśka*.

Key words: folk songs, incipit, name functions, mnemonic devices, Gizewiusz